

MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF

Erdélyi magyar civilek elhurcolása

Bitay László rézdrótból készített, B L monogramos „kitüntetései”, fogolymunka: cseljabinszki 102. sz. láger, 1945

Az 1989-es rendszerváltást követően a társadalomban már csak bűvópatakszerűen élt tovább az egykori szovjet fogság emléke, s az 1990-es évek nagy társadalmi és gazdasági változásai háttérbe szorították az addig amúgy is agyonhallgatott múltat. Napjainkra már felnőtt egy olyan új generáció, amelynek jóformán semmilyen kapcsolata nincs a közelmúlt e félárnyékban rekedt szegmensével. Ezt érzékelve a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Kara nagyszabású projektek megvalósításába kezdett. Ennek fő célja a szovjet fogság tényének visszaemlékeztetése az erdélyi magyarság és a még megmaradt kisszámú romániai szász és sváb közösség kollektív emlékezetébe. A hagyományos történelmi munka mellett kísérletet tettünk a szovjet fogság megmaradt tárgyi emlékeinek összegyűjtésére is. Cikkünk illusztrációi e kollektív tragédia emléktárgyaiból a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán létrehozott különleges, múzeumi jellegű gyűjteményből származnak.

A szovjet fogság és különösen a polgári lakosság jogtalan elhurcolása a kommunizmus 1989-es bukásáig tabutémának számított minden „baráti szocialista államban”. Pedig igazi közép-európai történet ez, hiszen a régió mindegyik országa megszenvedte a szovjet elhurcolásokat a második világháború utolsó szakaszában. A történelmi kontextusból adódóan a németek voltak a legnagyobb számban szenvedő alanyai a történeteknek, de hasonlóképpen nagy arányban estek fogságba lengyel és magyar civilek is. A legfrissebb történelmi kutatások már 800 000 főben állapítják meg a második világháború idején szovjet fogságba került magyarok számát. Ez az akkori Magyarország 1941-es népszámlálási adatok szerint 14 683 323 főt kitevő összlakosságához mérten hatalmas arány! Kijelenthető, hogy az ország 11 364 839 magyar lakosából 1945 tavaszára minden tizennegyedik ember szovjet fogságba került. Közülük mintegy 250 ezer fő, azaz minden harmadik-negyedik fogoly civil volt. Tanulmányomban arra törekszem, hogy a szovjet fogság nagy, kollektív traumájából bemutassam az Erdélyben történeteket. E vegyes lakosságú régióból ugyan viszonylag kis számban hurcoltak el magyar civileket szovjet fogságba, viszont az itteni magyar lakosság lélekszámához viszonyítva a foglyul ejtettek aránya követte az általános trendet.

ELŐZMÉNYEK

Az erdélyi magyar civilek fogságba hurcolásának különleges, az általánostól eltérő, mélyen gyökerező okai voltak. Közvetlen előzményei visszanyúlnak a második bécsi döntésig. Mint közismert, az 1940. augusztus 30-án hozott német–olasz határozat Erdély északi részét visszajuttatta Magyarországnak. A visszacsatolt terület 43 492 km²-t tett ki, lakossága pedig az 1941-es magyar népszámlálás szerint 2 557 000 fő volt, amelynek 52,1%-a magyar, 41,5%-a román anyanyelvű volt. Az 1 380 000 magyar lakos mellett 1 057 000 román és 44 ezer német élt a területen.

A második bécsi döntés utáni hónapokban a Dél-Erdélyben maradt mintegy 400 ezer magyar számottevő része, kb. 100-150 ezer ember döntött a határátlépésről önként vagy a román hatóságok által kényszerítve, és telepedett le többségében Észak-Erdély-

ben. E nagymértékű migráció később ugyan jelentősen enyhült, de a Romániából Magyarország területére menekült magyarok száma 1944 februárjáig összességében elérte a 200 ezer főt a Romániából Magyarország területére menekülő magyarok száma. Ugyanakkor hasonló számú román ember hagyta el Észak-Erdélyt, főleg állami tisztviselők és családjaik. Ez a jelentős népmozgás oda vezetett, hogy Erdélyben megváltoztak a hagyományos etnikai vidékek, és felerősödött a magyar-román ellentét.

A magyar lakosság zömében az anyaországhoz visszakérült Észak-Erdélyben összpontosult, ahol 1944-re már mintegy 1 580 000 magyar élt, míg a Romániánál rekedt Dél-Erdélyben alig 200 ezer magyar maradt. Ugyanakkor Észak-Erdélyben továbbra is jelentős számú, mintegy 850 ezer fős román kisebbség élt. A két állam által kisebbségi kérdésekben 1940 ősztől követett kölcsönösségi politika pedig még inkább felszította a nemzetiségi gyűlöletet. 1944 őszén, a Vörös Hadsereg erdélyi megjelenésekor a robbanásig feszült helyzet – egyebek mellett – a magyar polgári lakosság elhurcolásában, illetve az abban való helyi román segédkezésben nyilvánult meg.

A FOGLYUL EJTÉSEK KÖRÜLMÉNYEI

Románia 1944. augusztus 23-án átállt a szövetségesek oldalára, míg Magyar-

A szovjet bevonulás utáni új körülményekhez alkalmazkodás jelképe: a Kolozsváron 1945-ben kiadott, dr. Balló Endre által szerkesztett *Magyar-orsz zsebkönyv. Magyar-orsz szótár és mindennapi kifejezések.*

ország folytatta az előrenyomuló Vörös Hadsereggel szembeni kilátástalan harcot. Ez felbőszítette a szovjet felső vezetést, amely a védtelen erdélyi magyar polgári lakoságon állt bosszút. Ugyanakkor az addig lapangó magyar-román ellentétek is nyílt etnikai konfliktussá váltak Erdélyben. A lakosság területi megoszlása pedig oda vezetett, hogy az erdélyi magyarok ellen elkövetett atrocitások és a szovjetek általi elhurcolások is zömében Észak-Erdély magyarságát érintették.

lyi magyarok ellen elkövetett atrocitások és a szovjetek általi elhurcolások is zömében Észak-Erdély magyarságát érintették.

A Sănătescu tábornok vezetésével megalakult új román kormány augusztus 30-án ultimátumban szólította fel a magyar kormányt Észak-Erdély önkéntes kiürítésére. A román légi erő még aznap támadást intézett Kecskemét, Cegléd, Albertirsa, Nagyvárad és Szászrégen ellen. Augusztus 25. és szeptember 3. között pedig reguláris román csapatok többször behatoltak magyar területekre, és rajtaütöttek Úzvölgy, Csíkszereda, Ilyefalva, Sepsiszentgyörgy, Előpaták, Nagyajta, Miklósvár, Köpec, Barót, Felsőrákos, Székelyszombor, valamint Marosvásárhely védtelen magyar lakosságán.

Válaszképpen a magyar katonai vezetés szeptember 1-jén elrendelte Észak-Erdélyben az aktív határvédelmet, és ugyanazon a napon az újonnan felállított 2. magyar hadsereg a Fővezérstől parancsot kapott a Dél-Erdély elleni támadásra. A végül 1944.

Szovjet bevonulás Kolozsvárra: a húsárugyár vezetősége a Szövetséges Ellenőrző Bizottság két orosz és egy angol tisztjével 1944 őszén. Az ülő sorban balról a második Murádin Márton, a húsárugyár tulajdonosa, jobbról a második Bergmann főkönyvelő. Az álló sorban balról a harmadik Török Miklós, a húsárugyár résztulajdonosa.

A 23 évesen Kolozsvárról elhurcolt és a szovjet fogságban vérhasban elhunyt Papp Lajos 1940-ben készült református kollégiumi érettségi fényképe. Foglyul ejtésekor a Ferenc József Tudományegyetem történelem szakos hallgatója volt.

Az alig 16 évesen légoltalmi óvóhelyről elhurcolt Kovács Károly, a Kolozsvári Református Kollégium diákja. A felvétel néhány héttel foglyul ejtése előtt készült Kolozsváron.

Kelemen István 22 éves kolozsvári civil fogoly lágerfényképe. A kopejszki 204. sz. lágerben 1948 júliusában készült propagandafotó.

szeptember 5-én meginduló magyar-német támadás kezdeti sikerek után, szeptember 8-án Nagyenyed határában megtorpant. Miriszlónál és Nyírmezőnél ugyanis a gyengén felszerelt magyar csapatok szembetalálkoztak a szovjet 6. gárda-harcoksihadsereg és a 27. hadsereg többszörös erőfölényben lévő páncélos alakulataival. A magyar hadvezetés elrendelte a visszavonulást Tordáig, ahol 1944. szeptember 12-től a város október 6-i és a környező védőállások október 8-i feladásáig német katonai segédlettel sikerrel állította meg a szovjet-román előrenyomulást. A 10 000 fős magyar veszteségnek viszonylag kis részét, mindössze egynegyedét tette ki a hadifoglyok száma: alig 2500 honvéd esett szovjet fogságba.

Magukat a szovjeteket is meglepte, hogy ilyen kevés magyar katonát sikerült foglyul ejteniük. Ez ugyanis távolról sem volt elegendő ahhoz, hogy a helyi katonai parancsnokok Moszkvában megindokolhassák a 2. Ukrán Front erőinek majdnem egy hónapos feltartóztatását. Ezért Rogyion Jakovlevics Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka arra utasította katonáit, hogy helyi magyar civil férfiakkal pótolják ki a hiányzó létszámot. Ennek megfelelően Észak-Erdélyben 1944 szeptember-októberében a Vö-

rös Hadsereg minimum 20 000, de inkább 30 000 foglyul ejtett civil magyar férfival egészítette ki hadifoglyainak számát. Legnagyobb arányban a tordai csata körzetéből vittek el embereket. Csak Tordáról több mint 700, a környékbeli falvakból (Aranyosegerbegy, Tordaszentmihály, Aranyospolyán, Bágyon, Kövend, Tordatúr stb.) pedig újabb 200-300 magyar fiút és férfit hurcoltak el zömmel október 6. és 10. között, de az ezt követő napokban is.

Sokszor a dél-erdélyi román katonai és polgári hatóságok segítették a foglyul ejtéseket, a magyar fiatalokat gyakran ők kötelezték jelentkezésre a tordai rendőrségen vagy a vidéki csendőrőrsökön, majd adták át őket a szovjeteknek. A román csendőrség egészen 1944. december elejéig folytatta a Torda környéki falvak magyar férfilakosságának internálását. Többüket a korábban Székelyföldről a román hatóságok által a barcaföldvári táborba hurcolt mintegy 5-6000 magyar civil férfi egy részével együtt később átadták a szovjet hadseregnek, s orosz hadifogságba kerültek.

Ahogy a front Tordától északra átlépte a magyar-román határt, a foglyul ejtések folyamata az első közeli nagyvárosban, az október 11-én birtokba vett Kolozsváron csúcsondott ki. Erről a településről hurcolták el a

legtöbb magyar polgári lakost a régióban, sokszor román szomszédok közreműködésével. Október 12. és 15. között, mindössze négy nap alatt 5000 civil magyar embert érintett ez az akció. A Kolozsvárt övező falvakból (Pusztacsán, Ajton, Kolozs, Györgyfalva, Kisbács stb.) pedig újabb majdnem 1000 magyar férfit vittek el.

AZ ELHURCOLÁSOK SZAKASZAI

A polgári lakosság szovjet elhurcolása Erdélyben két nagyobb hullámban zajlott le. Az első közvetlenül a harcok végétével, jóformán a magyar katonák hadifogságba ejtésével egy időben következett be. Ez az akció csak magyarokat érintett.

Nem telt el azonban sok idő, és 1945 januárjában már a német nemzetiségű polgári lakosságra is sor került. A bányászati, partiumi és belső-erdélyi szász és sváb közösségeket mondhatni megtizedelve sok esetben egész családokat hurcoltak el a szovjet táborvilágba. A minden német származású emberben fasisztát látó szovjet katonai vezetés nem válogatott: nőket és férfiakat egyaránt fogságba vetettek. A nemzetiségi hovatartozás megállapításánál – az egyének identitásától függetlenül – a különböző területekre ki-

adott fogolylétszámra vonatkozó központi utasítás volt mérvadó. Ez számos visszaéléshez vezetett. Több esetben is előfordult, hogy egy-egy településen, ha nem találtak elég német nemzetiségű lakost, a családnevekből kiindulva előbb a németes nevű magyarokat hurcolták el, majd ha ez sem volt elég az előírt mennyiség összegyűjtéséhez, akkor már teljesen magyar nevűeket, sőt olykor románokat is elvittek. Ez történt többek között a Nagykárolyhoz közeli Szaniszlón is.

Az erdélyi németek deportálása gyors ütemben, alig egy hét alatt, 1945. január 10. és 16. között zajlott le. E rövid, jól szervezett akció keretében a romániai németesség munkaképes részét gyakorlatilag szinte maradéktalanul összegyűjtötték és a Szovjetunióba hurcolták. A különböző becslések szerint 70, 75, 81 ezer lehetett a foglyul ejtettek összesített száma. Ebből mintegy 35-45 ezer fő a bánági svábok közül, 26 ezer ember az erdélyi szászok közül és végül kb. 5-10 ezer fogoly a szatmári svábok közül került ki. Elsősorban ez utóbbiak között több ezer „német származásúnak” nyilvánított magyar is volt.

Összességében tehát elmondható, hogy a két elhurcolási hullámban legalább 30 ezer, de akár valamivel több erdélyi magyar kerülhetett civilként szovjet fogságba 1944 őszén, illetve 1945 januárjában.

A Székelyföld 1944. szeptemberi tervszerű kiürítése és az azt lehetővé tevő tordai feltartóztató ütközet meghatározta az erdélyi magyar polgári lakosság elhurcolásának ütemét és földrajzi kiterjedését. A Székelyföldön, ahol viszonylag gyorsan vonult át a Vörös Hadsereg, kevesebb foglyot ejtettek. 1944. szeptember első felében Háromszéken és a Csíki-medencében összesen kb. 3000 magyar fiút és férfit hurcoltak szovjet fogságba Kézdivásárhely, Csíkszentmárton, Csíkszentkirály, Csíkszereda környékéről. Majd ahogy a magyar katonai ellenállás megerősödött a Felső-Maros-áttörés környékén a szalárd-palotailvai, valamint a görgényüvegcsúri elhárító csaták után, szeptember közepén legalább 4000 magyar civil férfit ejtettek foglyul a szovjet katonai egységek elsősorban a harcok során bevett Gyergyószentmiklós, illetve Görgényszentimre, Görgényüvegcsúr, Magyaró és Marosvécs körzetéből.

A legnagyobb mértékű civil elhurcolásokra azonban Erdély közepén, Torda és Kolozsvár környékén került

Kovács János és Bérces Albert kolozsvári civil foglyok magyar katonaruhába öltöztetve a nyikolajevi (ma: Mikolajiv – Ukrajna) fogolytábor udvarán, 1948 körül készült propagandafelvételen.

sor. A Tordánál erőltetett áttörési kísérletekben kb. 13 ezer szovjet és több ezer román katona halt meg vagy tűnt el. A katonai kudarcért a szovjet vezetés a környék védtelen magyar polgári lakosságán vett elégtételt.

A szovjet fogolyszedési razziák ezt követően 1944. október közepén kiterjedtek Észak-Erdély északi és nyugati területeire is. Október 11. és 25. között a magyar–német alakulatok kisebb halogató harcokat folytatva visszavonultak a trianoni határig. A szovjetek csak ott ejtettek polgári foglyokat, ahol kisebb ellenlökésekbe, feltartóztató ellenállásba ütköztek és a környéken magyar nemzetiségű lakosság élt. Így a Szamos völgyében, Bonchida és Dés környékén, valamint a Sajó völgyében, Szeretfalva és Beszterce vidékén ismét elhurcoltak magyar embereket. Erdély északnyugati területein, a dombvidék-

ről az alföldre vezető kijáratoknál október 18–21. között vívott kisebb utóvédharcok után Varsolc, Szilágysomlyó, Szilágynagyfalu, Sarmaság, de Nagysomkút és Nagybánya vidékén is magyar civileket ejtettek foglyul. Az október 25-re egész Észak-Erdélyt megszálló szovjet és román katonai alakulatok még több napon át, november elejéig folytatták a polgári lakosság begyűjtését, és összesen mintegy 6000 magyar civil férfit hurcoltak el.

Az 1944. őszi erdélyi foglyul ejtések a magyar lakosság soraiból szinte ki-

Az erdélyi magyar civil elhurcoltak többsége az Urál hegység délnyugati lábainál fekvő fogolytáborokban töltötte fogságának éveit. Harmati Miklós egykori fogoly által a lágerek, köztük saját fogságának helyszínei (Asa és Novi Salasova) elhelyezkedéséről készített térkép.

zárólag férfiakat érintettek. A román katonai vezetés ugyanis úgy tájékoztatta Malinovszkij marsallt, hogy Észak-Erdélyben a Magyar Királyi Honvédség helyben mozgósítva nagyszámú, civilnek öltözött honvédet hagyott hátra a szovjet frontvonal mögötti területeken végrehajtandó partizántevékenység céljából. Ebből annyi volt igaz, hogy főleg a székely határőr alakulatokban szolgálók, de a 2. magyar hadsereg katonái közül is többen, zömmel Kolozsvár, Nagyvárad és Nagykároly környékéről származó honvédek, ami-

kor a front átvonult szülő-, illetve lakóhelyük vidékén – gyakran közvetlen feletteseik jóváhagyásával –, elhagyták egységeiket, és hazatértek családjuk védelmére.

Segítette az elhurcolásokat, hogy a bukaresti román politikai vezetés átadta a „legveszélyesebb magyar fasiszta elemek” névsorát a Vörös Hadsereg helyi parancsnokságának. A Bukarestben összeállított listán olyan észak-erdélyi magyar értelmiségiek neve is fel volt tüntetve, akik a „kicsi magyar világ” négy éve alatt politikai szerepet vállaltak.

A frontátvonulás után a szovjet hadvezetés által „biztonsági okokból” öszszegyűjtetett észak-erdélyi magyar férfiak, függetlenül attól, hogy azelőtt katonák voltak-e vagy sem, mind civilként kerültek fogságba. Életkoruk 14-től 70 évig terjedt, többségük azonban elhurcolásakor 20. és 40. életéve között járt.

A SZOVJET LÁGEREKBE

Az elfogott erdélyi magyarokat vasúton, marhavagonokba tuszkolva két útvonalon vitték ki a Szovjetunióba. A Székelyföldön, illetve a Tordán és Kolozsváron, valamint a környékbeli falvakban elfogott magyar férfiakat Brassóban gyűjtötték össze, a város északi határában lévő, Méhkeretek nevű sík területen, a csendőrkaszánya szomszédságában még a németek által épített lágereben. Hamarosan továbbszállították őket Délkelet-Európa legnagyobb gyűjtőtáborába, Focșaniba. Innen Iași érintésével a szerelvények az unghenii határátkelőn keresztül jutottak ki a Szovjetunióba. A másik – közvetlenebb – kiszállítási útvonal, amelyen a Partium vidékén elfogott embereket vitték a szovjet fogolytáborokba, Máramarosszigeten keresztül vezetett.

Az erdélyi magyar foglyok a GUPVI 12 táborába és az azokhoz tartozó 72 altáborba kerültek. Legtöbben az Urál hegység déli lábainál, Magnitogorszk, Cseljabinszk, Asa és Ufa környékén található erdei lágerekbe jutottak. Néhány foglyot az Azovi-tenger melletti Taganrogba irányítottak. Másokat ukrainai munkatáborokba, elsősorban Nyikolajevbe vagy a Donyeck-medence szénbányaiba szállítottak. De volt, aki a Krím-félsziget nagy kikötővárosai, Szevasztopol, Szimferopol vagy Feodoszija munkatáborába került.

A foglyok közül igen sokan meghaltak. A tömeges pusztulásnak számos oka volt: a rossz munkakörülmények és az ingyenes munkaerőnek tekintett foglyok túlzott fizikai megterhelése mellett főleg a rendkívül zord orosz telek és az elégtelen táplálkozás miatt terjedő járványos betegségek tizedelték meg a foglyok sorait.

Összességében az 1944 őszén elhurcolt erdélyi magyarok majdnem egyharmada, mintegy 5000-6500 fogoly pusztulhatott el a többéves fogságban. Az 1945 januárjában „német származásúként” elhurcolt magyarok közül is több százan váltak a GUPVI szörnyű lágerrendszerének áldozataivá.

SZABADULÁS A FOGSÁGBÓL

A szabadon engedés ritmusát a Szovjetunió gazdasági igényei szabták meg. Legkorábban azon kevesek jöhettek haza, akik sikeresen megszöktek még a kiszállítás idején, 1944-ben. Arányuk

azonban a hazatérők alig 5-7%-át tette ki. Ezt követte azon foglyok hazaengedése, akik 1945 tavaszára fizikailag annyira legyengültek, hogy a szovjetek számára hasznavehetetlennek minősültek. Az összes hazatérő mintegy 20%-a így érkezett haza 1945 késő nyarán, kora őszén.

A foglyok túlnyomó többsége, mintegy 60%-a a békeszerződés aláírása és a kommunista hatalom itthoni berendezkedése után, 1948 nyári, őszi hó-

---

Kerekes Sándor Kolozsvárról elhurcolt civil fogoly lágerfényképe. A magnyitogorszki 7605. sz. táborban 1947 márciusában készült propagandafotó. (jobbra)

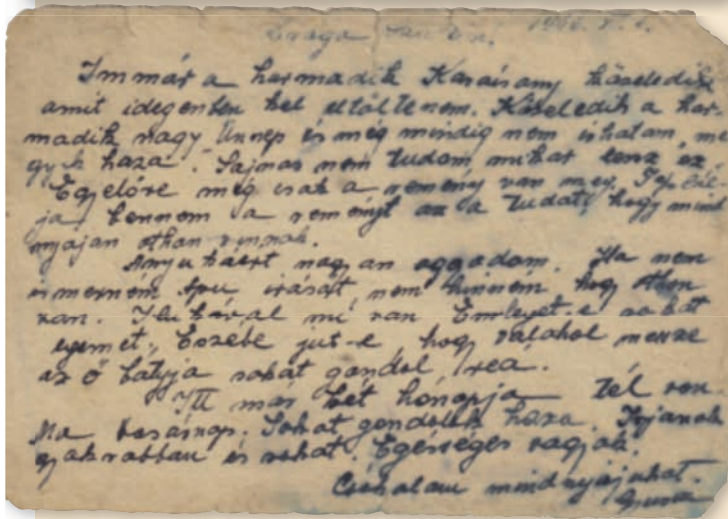

Magyar foglyok a nyikolajevi (ma: Mikolajiv – Ukrajna) fogolytáborban, 1948 körül. Propagandafelvétel Bérces Albert Kolozsvárról 1944 októberében elhurcolt civil fogoly szovjet fogságból származó fényképalbumából. Bérces Albert az ülő sorban balról az első. A fénykép a láger kultúrbarakkjában készült – a háttérben Sztálin nagyméretű portréjának részlete látható. (lent)

A TÁBORI LEVELEZŐLAPOK ÉS

A fogoly mindig kötelezően jó egészségi állapota

Kedves jó szüleim! Pár sorommal tudatom, hogy hála a jó Istennek, még élek, egészséges vagyok, amit mindnyájuknak viszont kívánok.

(Kelemen István szüleinek Kolozsvárra írt tábori levelezőlapjából, 1947. február 12, Magnyitogorszk, 1080-as láger)

***

Édes szüleim! Hála Istennek jól vagyok és nagyon sokat gondolkok haza. [...] Ne aggódjanak, mert élek és jól megy sorom.

(Ercsey Gyula szüleinek Tordatúrra, 1946. március 3. Asa, 130-as láger)

A honvág্য kifejezése

Talán jövőben én is otthon leszek. Nagyon fáj a lelkem, hogy nem lehetek már én is otthon. A jó Isten talán ezt is megadja. (Kelemen István szüleinek Kolozsvárra, 1948. december 14. Magnyitogorszk, 1079-es láger)

Im már a harmadik karácsony közeledik, amit idegenben kell eltöltenem. Közeledik a harmadik nagy Őnnap és még mindig nem is hatam, még mindig nem tudom mikor lesz ez. Egyelőre még csak a remény van meg. Táplálja bennem a reményt az a tudat, hogy mindnyájan otthon vannak.

(Ercsey Gyula szüleinek

Tordatúrra, 1946. december 1.

Asa, 319/1-es láger)

Az otthon maradt családtagok és barátok felőli érdeklődés

Ilukával mi van? Emleget-e sokat engemet? Eszébe jut-e, hogy valahol messze az ő bátyja sokat gondol reá?

(Ercsey Gyula szüleinek

Tordatúrra, 1946. december 1.

Asa, 319/1-es láger)

***

Első lapom az új évben hiszem, hogy egészségben talál mind-

nyjátokat, én hála Istennek jól vagyok. Nagyon megnyugtató az értesítésed, hogy a mindennapotok előkerül. [...] Sanyika jól megnőhetett, készül már az iskolába! Jancsika óvodába kéne menjen – nem gondolod? – Kicsimama (sic!) sokat küszködik velük? Add át kézcsókomat és legjobb kívánságomat a nevenapja alkalmából. Potyinak is köszönöm a lapját, de jó hogy együtt vagytok! Rezsőtől, a Károly fiától is kaptam egy lapot. Karcsiról [fogyol a Szovjetunióban] semmit sem tudnak. Ha alkalma van, üdvözlöd nevemben Erzsikeket, Rózáékat és a régenieket [Szászrégen, ma Reghin], jenőiket, Gizikeket szintén.

(Kerekes Sándor feleségének Kolozsvárra, 1948. január 12. Magnyitogorszk, 7605-ös láger)

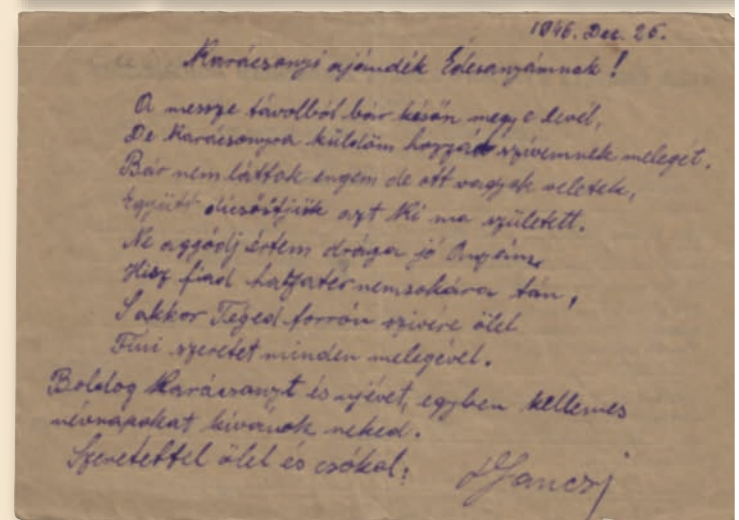
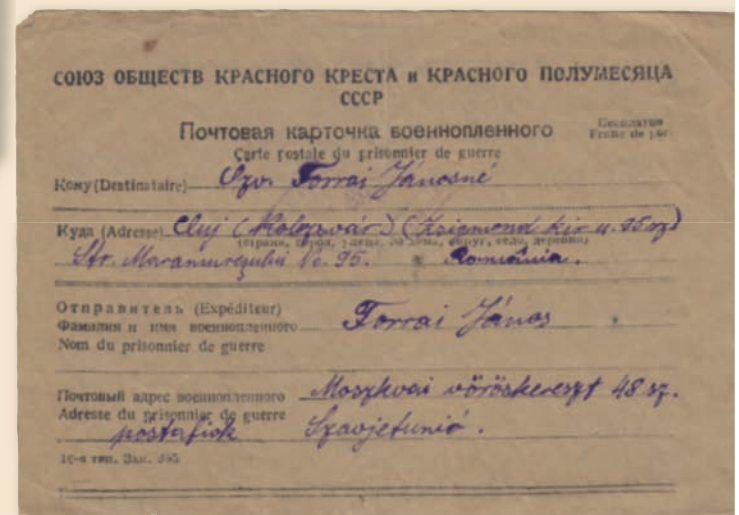
A ritkán érkező otthoni válaszlevelek miatti panasz

Drága szüleim! Januárban kapott utolsó levelük óta sajnos nem volt alkalmam írni. Amint látják, címem is megváltozott, és az új helyemmel kissé közelebb kerültem a hazámhoz. Még mindig nem tudom megérteni és rejtély előttem, miért nem írt Anyuka is egy pár sort már nekem, hiszen közel négy éve jöttem el otthonról. Írjanak gyakrabban. Ilu nagymama, Anyu, mindnyájan írjanak. Én más helyzetben vagyok, és jól esik egy pár otthoni sort olvasni.

(Ercsey Gyula szüleinek Tordatúrra, 1948. február 14. Beloreck, 7775-ös láger)

***

Nem tudom, mi lehet az oka, hogy én már egy éve nem kapok

LEVELEK LEGGYAKORIBB TÉMÁI

levelet maguktól, én lehet megérdemlem, hogy ne írjanak, de arra kérem legalább évente csak egyet. Tudom, hogy a jólétbe[n] megfedekeztek rólam, mert aki szabad, az nem fogoly, annak jobban megy, az megfedekezik a testvérről, mint ahogy én rólam megfedekeztek testvéreim, bátyám, húgaim, az apám. De tudom, édesanyám, ha még életbe[n] van, még ön néha könnyet hullat értem. [...] Bezárom soraimat. Isten magukkal. Gyermekük: Imre

(Ráduly Imre szüleinek
Kézdiszentlélekre írt utolsó
levele, 1950. augusztus 7.
7062/4-es láger)

Ünnepi jókívánások

A messze távolból bár későn megy e levél,
De Karácsonyra küldöm hozzád
szívemnek melegét.
Bár nem láttok engem, de ott
vagyok veletek,

Együtt dicsőítjük azt, ki ma született.

Ne aggódj értem, drága jó Anyám,
Hisz fiad hazatér nemsokára tán,
S akkor téged forrón szívére ölel
Fiui szeretet minden melegével.

Boldog Karácsonyt és újévet,
egyben kellemes névnapokat kívánok neked. Szeretettel ölel és csókol Jancsi

(Forrai János édesanyjának
Kolozsvárra, 1946. december 25.
48-as csenci láger)

Habár utólagosan is kívánok boldog új évet, amelyben én is talán hazaérkezem ha a jóisten megengedi. [...] Drága jó Anyukám, tudom, sokat aggódik értem, kérem, legyen türelemmel és megnyugvással, talán nemsokára én is otthon leszek, ígérem, hogy még jobban ügyelek az egészségemre, hogy ilyen jó erőben láthassuk viszont egymást.

(Kelemen István szüleinek
Kolozsvárra, 1948. január 20.
Magnyitogorszk,
1080-as láger)

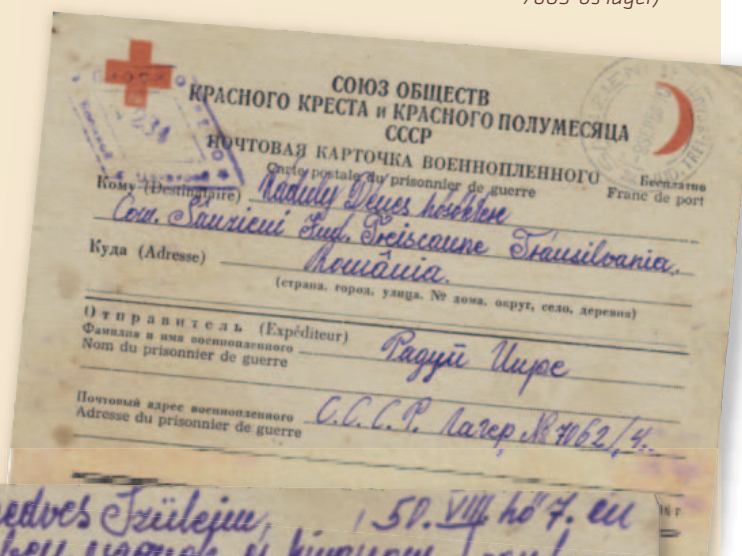
A közeli hazatérésben való reménykedés

Hála Istennek még egészséges vagyok és várom a mielőbbi hazatérést. Addig is mindnyájukra sokat gondolok. Anyuka ne búsuljon, nemsokára látni fogja nagyra nőtt és rég nem látott fiát.

(Ercsey Gyula szüleinek
Tordatúrra, 1947. június 30,
Beloreck, 7777-es láger)

Valikám, reménykedve várom a napok múlását, amelyek egyike a szabadulást, másik a várva-várt találkozásunkat hozza. Ha e hosszú útról hazatérek, nem kívánok utazni, de ha valahova megyek, úgy Titeket is viszlek. Mond meg a fiúknak, hogy készüljenek! Szeretnék már Kicsimamánál [sic!] a meleg szobában mesélni – bizonyára érdekelne.

(Kerekes Sándor feleségének
Kolozsvárra, 1948. február 4.
Magnyitogorszk,
7605-ös láger)

Szeretlek, kedves Szüleim, 50. VIII hó 7. én
tudatom hogy élek és jó egészséggel vagyok és kívánom, hogy lapom
életben és jó egészségben találja magukat. Nem tudom mi-
het az oka hogy én már egy éve nem kapok levelet maguktól én
lehet meg érdemlem, hogy írjanak de arra kérem legalább
évente csak egyet. Tudom, hogy a jólétbe megfedekeztek
rólam, mert aki szabad az nem fogoly annak jobban megy
az meg felelkezik a testvérről mint ahogy én rólam meg fe-
lelkezték testvéreim bátyám húgaim az apám. De tudom
édes anyám ha még életbe van még ön néha könnyet hullat értem
de kérem az Istent, hogy tartsa meg az egészségét, hogy még
lát hassam magot, mert én akarom látni magukat, és én ha-
za akarok menni még meg se búsuljon de azt hiszem hogy
nem is fogok nem tudom maguk hogy gondolják az Istent
de jó. Bezárom soraimat Istent magukkal gyermekük Imre

Vésett szovjet és magyar címer Mile József szovjet fogságban használt alumínium levesestálján – magnyitogorszki láger, 1945

napjaiban térhetett vissza. Az utolsó nagy fogolytranszport 1949 októberében érkezett Erdélybe, a hazatérők mintegy 7%-át hozva vissza.

A még ezután is kint maradók azonban már csak szórványosan érkeztek vissza 1950 és 1953 között. Ők a túlélők 6%-át tették ki.

A hazatérők közül többen a táborokban szerzett betegségek miatt szabadulásukat követően hamarosan meghaltak. De a többieknek is egész életükre rányomta bélyegét a fogság traumája. *„Itthon még sokáig kísértetek a lágerélmények”* – írja visszaemlékezésében Bitay László 1945 szeptemberében hazatért kolozsvári civil fogoly. *„Éjszakánként gyakran újrálmodtam az átélteket, s ilyenkor mindig csuromvízes párnán ébredtem fel. Sokáig azt hittem, ezek az álmok okozták éjszakai izzadásomat, ám később, az álmok megszűntével még mindig átiz-*

zadt párnán ébredtem. Más, fogságból hazatértek ugyanezt a jelenséget tapasztalták magukon. [...] Hosszú hónapok teltek el, amíg végre annyira összeszedtem magam, hogy már nem reszkettem az élelemért s az evést nemcsak azért hagytam abba, mert szgyelltem tovább enni, hanem azért, mert tényleg jóllaktam.”

A hazatérő foglyok egy teljesen megváltozott világot találtak maguk körül. A kommunista rendszer ellen-szenvvel viseltetett irányukban, megbélyegzett emberek lettek. A velük történekről évtizedekig nem beszélhetek. A kommunizmus negyven éve alatt Romániában a szovjet fogságról írni, arra nyilvánosan emlékezni, de még csak róla beszélni sem lehetett.

Az 1989-es rendszerváltás után eltelt évtizedekben csak lassan épül vissza a köztudatba e kollektív tragédia emléke. Elsőként visszaemlékezések láttak napvilágot, majd a történésztársadalom fokozatos nyitásával interjúkötetek, szakkönyvek, tanulmányok jelentek meg. A kilencvenes évek közepétől pedig már emlékművek figyelmeltetnek a történekre Resicán,

Bakóváron, Tordán, Szaniszlón és 2016-tól – a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve keretében – immár a magyarság panteonjában, a kolozsvári házsongárdi temetőben is.

A FOGSÁG TÁRGYI EMLÉKEI

Nincs autentikusabb forrása egy történelmi eseménynek, mint az azzal kapcsolatos tárgyi emlékek. A történettudomány általában a levéltári anyagokat tekinti primer forrásoknak, viszont a különböző írott jelentések, archívumban őrzött visszaemlékezések és más levéltári dokumentumok sok esetben bizonyos céllal íródtak, vagy éppen valamilyen ideológia által megkövetelt gondolatot tükröznek. Olykor a szerző vagy az iratot előállító személy önkontrollja is érvényesül, s fontos információk, adatok maradnak ki tudatosan a levéltári anyagból.

Nem így van ez a tárgyi emlékek esetében! Azok rögzült valósága, nemesen egyszerű, de annál hatásosabb üzenet-hordozó jellege állandó és stabil támasza a történészeknek a múlt feltárásában. Ezért van nagy jelentősége olyan múzeumi gyűjtemények létrehozásának, amelyek egy-egy vitatottabb vagy keveset kutatott, már-már elfelejtett múltbeli történetet hoznak „megfogható” közelségbe. Különösen igaz ez azokra az eseményekre, amelyeket hosszú időn át nem volt szabad kutatni.

A Kelet-Európát majd fél évszázadon át meghatározó kommunista rendszer számos ilyen elhallgatott, letagadott, háttérbe szorított történelmi tényt hagyott maga után. Ilyen a rendszerrel szembeni ellenállási mozgalmak valós története, ilyenek a mezőgazdaság erőszakos téjesítésének szociális hatásai, a kommunista párton belüli tisztogatások és politikai leszámolások kulisszatitkai vagy az olyan kollektív traumák, mint a polgári lakosság szovjet kényszermunkára hurcolása a második világháború végén.

A szovjet fogság emléktárgyaiból a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán létrehozott muzeális jellegű gyűjtemény másfél évtizedes kutatás eredményeként jött létre. Mivel Kolozsvárról vitték el a legtöbb magyar civilt Erdélyben, a kiállítás kiemelten kezeli a kolozsvári elhurcolásokat. Emellett azonban a tárlat keretében helyet kaptak a német polgári lakosság fogságából származó

Bakó Mihály Kolozsvárról elhurcolt civil fogoly vésett virágmintás, monogramos, fa mahorkás doboza a magnitogorszki 257. sz. lágerből – fogoly munka, 1945.
Felirata: „Magnitogorszk B M”.

anyagok és a hadifogságot érzékeltető tárgyak is.

A gyűjtemény anyagát képező csajkák, tábori levelezőlapok nem csupán tömegtermékek, hanem a beléjük vésett vagy rájuk írt szövegek nyomán egyedi, igen értékes és érdekes történelmi kordokumentumok.

A lágerből hazahozott használati tárgyak a fogolytáborok mindennapi életének legautentikusabb mementói. Jó részük egyedi vésett feliratozással van ellátva, ami pontos utalást ad tulajdonosának kilétére és a fogság helyszínére vonatkozóan. A foglyok állandó honvágyát mutatja, hogy több tárgyon is megjelenik a magyar állami koronás címer. Az étkezéssel kapcsolatos használati tárgyak, kulacsok, csajkák, kések, villák, kanalak anyaga kizárólag alumínium. A muzeális gyűjtemény külön érdekessége, hogy egyes darab-

jai a fogolytáborban készültek, egy-egy ügyesebb kezű fogoly munkájaként, aki vagy saját eszközigényét elégítette ki, vagy plusz élelemdagért cserélte el valamelyik fogolytársával, és ezáltal mintegy „a túlélés eszközeként” használta.

Egy másik csoportot alkotnak a munkaeszközök: bányaszlámpák, karbidlámpák, katonai kis ásók stb., amelyek egy részén ugyancsak vésett feliratok, monogramok találhatók.

Minden fogoly számára meghatározó volt a szovjet fogságban eltöltött idő, amely egész további életére kiható. Ez már a fogság idején tudatosult az emberekben, és ezért, aki tehetett, megpróbált valamilyen egyedi emléktárgyat készíteni vagy ilyenre szert tenni a lágerben. A fogolytáborok puritán, eszközszegény környezete azonban nem tette ezt könnyen lehetővé. Ezért nagyon kevés szuvenir készült, és azoknak is csak töredéke ju-

tott haza a foglyokkal. Ezek az egyedi darabok talán a legértékesebb részei a gyűjteménynek. Különösen szépen megmunkált, alumíniumból vagy fából készített dohányszelencék, a táborig zsargonban „mahorkás dobozok”, cigarettaszipka, tükrös piperedobozka, vékony rézdrótból sodort, egyedi kivitelezésű „kitüntetések”, almafából faragott, a Kamakurai Dajbutszuto (Buddhát) ábrázoló feliratos féldomború plakett, kézzel szőtt, kis perzsaszőnyegecske, alumíniumgyűrűk és más különlegességek tartoznak ide.

A történészszakutatók számára levéltári értékű anyagot képeznek a kiállítás keretében megtekinthető táborig iratok és fényképek. A szovjet lágervilágból, sőt magából a Szovjetunióból ugyanis szigorúan tilos volt írott anyagokat kihozni, fényképek pedig alig készültek, s azok jó része is a rendszer önigazolására szolgáló propagandafotó volt. A táborokból származó írott dokumentumok primer történeti források még akkor is, ha nagyon ritkák és igencsak töredékesek. A fényképek fele közvetlenül az elhurcolások előtti időszakban készült, másik fele a fogság képi megörökítése és a romániai kommunista rendszer kiépülését érzékeltető archív felvétel.

A fogságban készült fotók jellegzetessége, hogy „jól táplált” foglyokat ábrázolnak, akiket a fényképezés előtt több héttel elkezdtek felkészíteni a fotózásra, és a fénykép elkészítésének rövid idejére megfelelő minőségű ruhába öltöztettek. Elsősorban csoportképek készültek a lágerben, legtöbbször a fogolytáborok udvarán, néhány különleges darab pedig az ún. „kulturbarakkokban” vagy a táborig konyha épületében. A foglyok szállásaként szolgáló, többemeletes priccsekkel berendezett barakkok nem jelennek meg a táborig fotókon, hiszen az azokban uralkodó primitív körülmények és

Vass Károly Tordáról elhurcolt magyar civilnek egy német hadifogolytól szerzett, vésett feliratos alumíniumcsajkája a szovjet fogságból. Wehrmacht-típuscsajka 1936-ból. Felirata: „W. Morgenstern, Vass Károly”.

rendkívül rossz higiéniai viszonyok kedvezőtlen képet mutathattak volna a Szovjetunióról. A fényképek elsősorban civil ruhában ábrázolják a foglyokat, de készült néhány kép magyar katonai egyenruhába öltöztetett foglyokról is. Utóbbiak érdekessége, hogy nem mindegyik hadifogolynek mutatott ember volt ténylegesen is honvéd; több civil foglyot öltöztettek ugyanis katonaruhába.

A kiállítás részét képező írott dokumentumok orosz, német és magyar nyelvűek. Az orosz nyelven írt dokumentumok között található egy olyan irat, amely a fogoly javainak átvételét igazolja, de a fogoly nevén és az eltulajdonított tárgy leírásán, valamint az „átvétel” időpontjának megjelölésén kívül más adatot nem tartalmaz. A szovjet rendszer cinizmusának talán legkésebb bizonyítéka ez! Hiszen minden fontos adatot feltüntet, csak éppen az értéktárgy – ez esetben egy ezüstfedelű zsebóra – eltulajdonítottjának nevét nem. Ezáltal pedig lehetlenné teszi a dokumentum előállításának fő célját képező esetleges utólagos visszaszolgáltatást.

A tábori élet jellegzetes velejárója volt a „politikai nevelés” vagy „szocialista nevelés”, amelyet rendszeres előadások és „antifasiszta” átnevelő programok formájában tartottak meg. A gyűjtemény egyik különleges darabja, egy kétnyelvű, orosz–német „antifa képzésen” való részvételi igazolás emlékeztet erre. Nagy jelentősége volt a lágervilágban, ugyanis az ilyenmel rendelkező fogoly mint megbízható személy élvezte a táborparancsnokság kitüntetett figyelmét, olykor annak jóindulatából eredő külön kiváltságokat is.

Ugyancsak a tábori propaganda termékei azok a Szovjetuniót dicsőítő, foglyok által írt, magyar nyelvű füzetecskék, amelyekből kötelező volt a fogolytársaknak rendszeres felolvasásokat tartani. A gyűjteményben két ilyen, a

Krím félsziget lágereiben készült propagandafüzet is található.

Kimagasló értéket képvisel az írott dokumentumok sorában a szinte csoda folytán hazahozott, egyetlen máig fennmaradt tábori napló, amely egyedi írott forrása a szovjet fogságnak. A fogolytársak nevei mellett tudósít az időjárásról, a fontosabb táborbeli eseményekről, verseket és a kínzó honvágyat érzékeltető, rövid, meghatóan őszinte írásokat tartalmaz. Kiegészíti egy kb. 160 szavas orosz–magyar, magyar–orosz szótár, amely a mindennapi tábori fogalomhasználat legautentikusabb forrása, illetve három különleges keresztretjvény, amelyet a fogoly saját szórakoztatására készített, s amely egyebek mellett orosz kifejezéseket és a szocialista mozgalom nagy alakjainak neveit tartalmazza.

A gyűjtemény anyagának abszolút többségét a tábori levelezőlapok és levelek alkotják. Kizárólag ezek jelentették ugyanis a lágerek világából „legálisan” kikerülő írott anyagot. Emiatt különösen érdekesek még akkor is, ha nagyjából sematikusnak nevezhető szövegeket tartalmaznak. Tülnyomó többségüket a foglyok által hazaküldött tábori levelezőlapok képezik. Ezek a Nemzetközi Vöröskereszt által kiosztott tábori formanyomtatványok voltak, amelyeken eleinte maximum 10 soros vagy 25 szóból álló szöveg szerepelhetett. A találékonyabb foglyok néha egybeírták a szavakat, hogy üzeneteik hosszabbak lehessenek. A tábori levelezőlapokat a központi cenzúra minden esetben átvizsgálta, emiatt gyakran hosszú hónapokig tartott a kézbesítésük. Jellegzetességük a tömör fogalmazás, a sablonos szófordulatok és a lényegre törő kifejezőmód.

Több különleges tábori levelezőlap is akad, amely karácsonyi vagy húsvéti üdvözlőlapnak felel meg, és az ünnepekhez kapcsolódó szimbólumokat (fenyőág, havas téli táj, húsvéti nyúl, húsvéti tojás stb.) tartalmaz,

színes rajzok formájában. A kiállítás anyagában a magyar nyelvű tábori levelezőlapok mellett német nyelven írt lapok is találhatók.

Nemcsak a konkrét üzenet, hanem a címzés is igen érdekes a

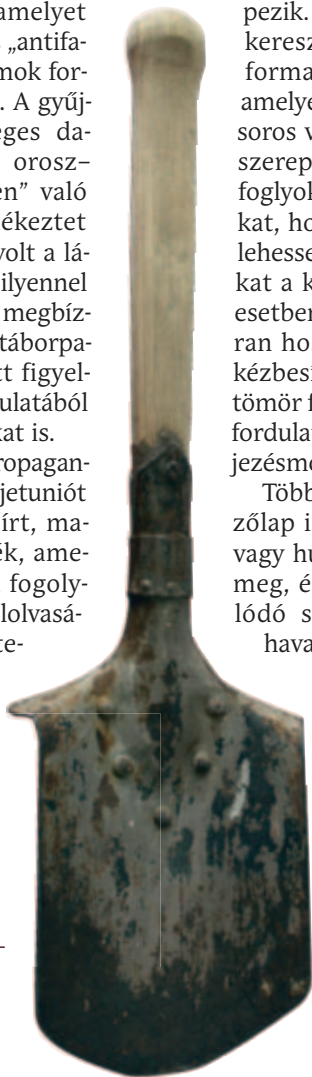
történész kutató számára, hiszen a címzettek neve hol magyarul, hol románosan írt formában jelenik meg. A fogoly ugyanis csak a hozzá eljutott részinformációk alapján alkotott képet az otthoni viszonyokról, és a biztos célba jutás reményében igyekezett hazaküldött levelezőlapjait a politikai változásokhoz igazodva megcímezni. Ugyanakkor a feladó megjelölésénél is különleges jelenség tapasztalható: 1947 tavaszáig a fogolytáborra utaló szám minden tábori levelezőlapon csak mint „postafiók” jelenhetett meg. Így a 108-as számú „postafiók” a cseljabinszki, az 1079-es a magnitogorszki, a 7775-ös a belorecki táborot jelentette. A „lágér” szó csak a párizsi békeszerződések aláírása után, 1947 márciusától kezdve váltotta fel a „postafiók” kifejezést a foglyok szeretteikkel való levelezésében.

Érdekesek az otthon maradt hozzátartozók által a foglyoknak írt válaszlapok és levelek is, amelyekből jóval kevesebbet őriz a gyűjtemény. Ezek szövege már jóval kevésbé sematikus és sokkal több magánéleti részletet tartalmaz.

Többoldalas levelet a foglyok csak 1948-tól küldhettek haza. Ezek már összehasonlíthatatlanul több információt szolgáltatnak, sokszor meglepően részletesen írják le a fogoly mindennapjait, és így nagyobb forrásértékkel bírnak.

A tábori levelezőlapok és levelek leggyakoribb témái között volt a fogoly mindig kötelezően jó egészségi állapota, a honvágy kifejezése, az otthon maradt családtagok és barátok felőli érdeklődés, a ritkán érkező otthoni válaszlevelek miatti panasz, az ünnepi jókívánságok (karácsony, újév, húsvét, születés- és névnapok), valamint a közeli hazatérésben való reménykedés. Ezzel szemben tilos volt írni a fogság pontos helyszínéről, a táborok belső életéről, a valós életkörülményekről és egészségi állapotról, illetve a fogolytársak sorsáról (elhalálozások, öngyilkosságok, munkabalesetek, szabadon engedések). Ezek megszegése esetén a levelet nem továbbították a címzettek, és a foglyot szigorúan megbüntették.

A hazatérés után kiállított, 1948 és 1951 között keletkezett, fogságra vonatkozó dokumentumok alkotják a gyűjtemény anyagának legkisebb csoportját. Mégis fontos iratokról van szó, hiszen egy-egy személyes sorsot tükröznek, és a fogoly hazaérkezése után újrakezdett itthoni életéről szolgáltat-

A fogságban végzett munka jelképe: a Magyar Királyi Honvédségben rendszeresített 1910 M gyalogsági ásó – közismert nevén „kis ásó”.

nak információkat. A fogság tényének hivatalos, tanúk általi igazolása mellett ideiglenes jellegű román személyazonossági igazolvány, munkába állás engedélyezése, halottá nyilvánításról szóló bírósági határozatok szerepelnek e dokumentumok között. A muzeális anyag tartalmaz több, a kötelező román sorkatonai szolgálat alóli felmentési kérvényt is, amelyek jól érzékeltetik az 1944 után Észak-Erdélyben is újra beálló magyar kisebbségi sorsot. A hazatérő magyar foglyokat – sokszor a valódi hadifoglyokat is – kötelező katonai jelentkezésre rendelték Romániában, nem ismerve el a Magyar Királyi Honvédség kötelékében teljesített háborús frontszolgálatot.

A kolozsvári muzeális gyűjtemény anyagának utolsó kategóriáját az 1990 és 2001 között keletkezett memoárok, feljegyzések, emlékezetből készített rajzok és táboralaprajzok eredeti példányai alkotják. Igen fontos anyagokról van szó, ugyanis a történet számára a legtöbb információt – még ha kellő forráskritikával kell is kezelni – ez a kategória szolgáltatja. Hasonló adatbősséggel csak a rohamosan fogyó túlélőkkel készített interjúk bírnak. A fogságot elszenvedett generáció végleges eltűnésével azonban hovatovább az emlékiratok maradnak a foglyok

által hátrahagyott egyedüli rendszerezett információhordozók. A gyűjteményben helyet kapó visszaemlékezések többsége ráadásul kötet formájában kiadatlan, egyedi kézirat, így forrásértéke különösen magas.

A memoárok többsége kézzel írott, de vannak írógéppel, sőt számítógéppel írt anyagok is. Terjedelmük változó, akadnak rövidebb, alig 17–20 oldal közötti összefoglalók és akár 118 oldal is kitévő, hosszabb, részletező visszaemlékezések. Szerzőik írói kvalitásai jelentősen különböznek – az egyszerű foglyok helyesírási és fogalmazási hibáktól nem mentes irományai mellett már-már irodalmi értékkel bíró, különösen lendületes és logikus rendszerbe foglalt memoárok is találhatóak a kiállítás anyagában. Közös bennük a szerzők vágya, hogy a mindegyiküket egyaránt sújtó fogság emlékét megörökítsék, a történeteket az utókornak valamilyen formában továbbítsák.

A Sapientia Erdélyi Magyar Tudománygyűjtemény Kolozsvári Karán létrehozott muzeális jellegű gyűjtemény és az abból szervezett állandó kiállítás mondhatni az utolsó pillanatban jött létre. Hiszen a szovjet fogság halványuló emléke a társadalom érzékenységet is csökkentette, és a nagy számban pusztuló emléktárgyak folyama-

Kitartásra és ellenállásra buzdító korabeli plakát a szovjet elhurcolások fenyegető lehetőségéről.

Számos más helyszín mellett a Kolozsvár főterének északkeleti sarkánál lévő utcai hirdetőoszlopra is kiragasztották 1944 őszén. (balra)

A szovjet fogság rémét előrevetítő plakát az egykori civil fogoly, Kelemen István emlékezte szerint. A rajz több mint négy évtizeddel az öt éves fogságból való hazatérés után, 1990-ben készült. (jobbra)

tos eltűnése az utóbbi években felgyorsult. Csupán egy-egy családi hagyatékként maradtak fenn emléktárgyak az orosz lágervilágból, és azok is csak azokban a családokban, ahol a fogság emlékét ápolják vagy legalább tudnak róla.

A kiállítás általános történelmi forrásértékén túl valódi értékmentő kísérlet, ezért anyagának további gyarapítása állandó feladat. A Sapientia EMTE kolozsvári állandó kiállításának célja emellett az erdélyi magyarság egy felejtésre ítélt közösségi tragédiájának visszahozása a társadalmi köztudatba és megőrzése az utókor számára. Kisebbségi léthelyzetben pedig ennek különös, nemzetmegtartó jelentősége is van. ♦